

Syntaks

Det er helt afgørende for oplevelsen og forståelsen af en tekst, hvordan sætningerne er konstrueret. Er de lange eller korte, består de af mange eller få ledsætninger, kommer verballedet tidligt eller sent i sætningerne?

En sætning er defineret ved at indeholde et subjekt og et verballed. Tilsammen kaldes de to led sætningens neksus.

- Hunden løb ud på vejen.
- Den lille søde hund løb ud på vejen.
- Hunden var løbet ud på vejen.

I den følgende oversigt introduceres en række centrale begreber, der er vigtige at kende, når man skal se nærmere på sætningsopbygningen.

Oversigt over sætningen

Begreb	Definition	Eksempel
Periode	En periode står mellem to punktummer.	Han gik hjem alene, fordi han skulle tidligt op, og han gik i seng med det samme, så han kunne få en ordentlig lur.
Helsætning	En helsætning er netop en hel sætning, inklusiv eventuelle ledsætninger. Den kan stå alene (og er ikke led i en anden sætning).	1. Han gik hjem alene, fordi hun ville blive længere, da hun mødte sin veninde (en helsætning). 2. Han gik hjem alene, fordi han skulle tidligt op, og han gik i seng med det samme, så han kunne få en ordentlig lur (to helsætninger).
Helsætningsstamme	En helsætningsstamme består af den del af sætningen, der ikke er ledsætninger.	1. Han gik hjem alene. 2. Han gik i seng med det samme.
Ledsætning	Ledsætninger er led i andre sætninger. Ledsætninger kan kendes ved, at de ikke kan stå alene og typisk begynder med en konjunktion eller et hv-ord.	1. - fordi hun ville blive længere, da hun mødte sin veninde. 2. - fordi han skulle tidligt op, 3. - så han kunne få en ordentlig lur.

Vigtig huskeregel!

Man kan kende ledsætninger på, at man kan sætte "ikke" ind mellem subjekt og verballad. Det kaldes *ikke-prøven*. Den kan bruges til at afgøre, om en sætning har karakter af en ledsætning eller en helsætningsstamme.

Korte eller lange perioder

I moderne romaner og noveller er der en tendens til, at man udtrykker sig i ret korte perioder (en periode går fra punktum til punktum). De rummer ofte kun en enkelt helsætning med ingen eller få ledsætninger. De korte perioder bruges ofte i forbindelse med beskrivelsen af situationer og handling. De kan skabe dramatik og sanselighed, de kan fremhæve en kaotisk og flimrende oplevelsmåde, og de kan minde om den måde, talesproget er organiseret på.

Korte perioder:

Jeg holdt hende fast i hendes fod. Det var en ophidsende leg. Hun sprællede for at befri sig. Veninden lo, og det hele var antydning og leg.

Jørgen Leth: *Det uperfekte menneske*. Gyldendal, 2009. s. 309.

De lange perioder møder vi derimod hyppigere i ældre tekster. De er ikke så tæt knyttet til talesproget. De virker mere "litterære" og mere distanceret beskrivende end egentlig sansende og deltagende. De består ofte af flere hoved- og ledsætninger og indskudte sætninger. Idéen bag de lange perioder i ældre tekster var ofte, at der til en tanke med alle dens indfald skulle svare en periode.

Lang periode

Det er historien om den unge ørn, der som gulnæbbet unge blev funden af nogle drenge og bragt ind i den gamle præstegård, hvor nænsomme mennesker tog sig af den og fik den kær, så man ikke senere formåede at skille sig ved den.

Henrik Pontoppidan: *Ørneflugt*. I: *Sandinge menighed og andre noveller og skitser*. Gyldendal, 2002. s. 343.

Bagvægt eller forvægt

Man taler om, at en sætning har bagvægt, hvis der er mange eller tunge led efter helsætningsstammens verballed. Bagvægt møder vi i nyere tekster, såvel i prosa som i journalistik. Det er den typiske måde at skrive på i dag. Bagvægten møder vi ligeledes i talesproget. Sætninger med bagvægt er som regel letforståelige og letlæselige. Vi ved fra begyndelsen, hvad de handler om.

Her er et eksempel på en tekst med bagvægt:

Hver formiddag spadserede jeg nogle lange ture, hvor jeg tænkte situationen igennem. Jeg har sikkert set indædt ud, som jeg kom gående der. Tit blev jeg anråbt af bekendte, som ville vide, hvordan det gik.

Helle Helle: Syltning. I: Helle Helle: Rester. 3. udgave. Gyldendal, 2000. s. 50.

Forvægt er der omvendt tale om, når der placeres mange eller tunge led foran helsætningsstammens verballed. Forvægten møder vi især i ældre tekster, hvor der f.eks. dvæles længe ved en beskrivelse. Vi møder den i taler som et retorisk virkemiddel.

Vi kan møde den i litterære tekster til at opbygge en spænding eller nysgerrighed hos læseren, som der er eksempel på her:

I den lange Allé, der førte fra Huset ned til Enden af Haven, og til en lille hvid Pavillon i klassisk Stil, hvorfra man havde en vid Udsigt over Markerne, gik en ung mand.

Karen Blixen: Sorg-Agre, 1942

Men vi møder ligeledes forvægten i juridiske tekster eller tekniske beskrivelser, der skal gøre rede for meget indviklede forhold på en præcis måde. Forvægten kan virke meget højtidelig. Den kan til tider være svær at læse, fordi de centrale oplysninger for at forstå sætningen kommer til sidst. Alligevel støder vi dog også på den i det helt almindelige hverdagsprog, hvor den kan anvendes til at sætte det vigtige i udsagnet forrest i sætningen, som det fremgår her:

Hvis du oplever problemer, når du åbner programmet, som ligger på dit skrivebord, må du gerne sende os en mail.

Sideordnede eller underordnede sætninger

Når to eller flere sætninger eller led står ved siden af hinanden og er forbundet med sideordnende konjunktioner (og, men, eller, for, thi, så, samt) eller ved opremsningskommaer, kaldes de sideordnede. Man taler da om, at de har *paratakse*. Her er et eksempel. Vi forklarer opstillingen nedenfor.

Trappediagram 1: Sideordning.

0	Der er mange på festivalen	for vejret er godt	og der er mange gode bands.
---	----------------------------	--------------------	-----------------------------

Møder vi en tekst, hvor de enkelte sætninger og led overvejende er sideordnede, virker det, som om hver sætning tilsyneladende har lige stor vægt i helheden. Det kan i uheldige tilfælde betyde, at det bliver svært at skelne mellem væsentligt og uvæsentligt i teksten. Man møder ofte den sideordnede opbygning i talesprog og børnesprog. Men sideordning kan på den anden side også skabe en flydende og sammenhængende bevægelse i teksten, som gør den let og umiddelbar at læse. Det benytter mange skønlitterære forfattere sig af, bl.a. når de skal gengive strømmende tankeforløb (stream of consciousness).

Når sætninger derimod er overvejende underordnede, dvs. når de enkelte sætninger er underordnet andre sætninger og som regel forbundet med underordnende konjunktioner (at, når, da, som, der, fordi, idet, hvor, selvom osv.), taler man om, at de har *hypotakse*. Man kan illustrere det med et såkaldt trappediagram, hvor helsætningsstammen står på niveau 0, ledsætninger på niveau 1 og ledsætninger i ledsætninger på niveau 2 osv.

Trappediagram 2: Underordning.

0	Læreren sagde		
1		at eleverne i 1n var så gode	
2			at de snart kunne klare øvelsen
3			hvis de ville

Trappediagram 3: Underordning.

0			sagde læreren
1	Eleverne i 1n var så gode		
2		at de snart kunne klare øvelsen	
3			hvis de ville

Underordnede sætninger fokuserer på præcision, men de kan godt være svære at læse, især når der er mange underordnede led, og endnu sværere, når de er kombineret med forvægt (som i diagram 3). Man kan møde underordnede sætninger i argumenterende tekster, i juridiske tekster, i sagprosa i det hele taget, og i ældre skønlitteratur.